

Sasfi Csaba

A reformkori győri gimnázium szerepe a város lakosainak társadalmi mobilitásában

Győr a reformkori polgárosodás és az ezt követő polgári forradalom élenjáró városa volt. Balázs Péter, a város kiváló monográfusa erre vonatkozóan a kortárs megfigyelőt, Vahot Imrét idézi:

„Győr lelke koronája a magyar vidéki városoknak. A közszellem fejlődése óriási léptekkel halad itt előre; a műveltség jótékony befolyásának jelensége a lakosok majd minden osztályán látható, s a nagyban vitt kereskedés, ipar és szorgalom kitűnő anyagi jóléttel biztosítja a győrieket.”¹

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy ebben a fenti értelemben haladó városban milyen szerepet töltött be a kor hagyományos középszintű oktatási intézménye, a nagy múltú – ekkor már bencés rendi – gimnázium. Az átfogó tematika, amelybe kérdésfelvetésünk illeszkedik, az alapfokon túli, a korabeli szóhasználat szerint felsőbb iskolázás jelentősége a társadalmi mobilitás előmozdításában a későrendi korban.²

Korábbi, a dunántúli középiskolai hálózatra irányuló kutatásainkban feltűnt ugyanis a győri gimnázium sajátos társadalmi karaktere.³ Eszerint:

1. az intézményben tanuló diákok számát tekintve második a dunántúli gimnáziumi rangsorban (Pécs után, amely kimagaslik e vonatkozásban a térségben);
2. képzési funkcióját nézve határozott az iskola ún. polgáriskolai feladatköre: az 1–2. grammatikai osztály aránya az összlétszámhoz képest átlag feletti;
3. a helyi diákok arányát tekintve ugyancsak második helyen áll a rangsorban (ebben a pápai kisgimnázium előzi meg), az egy diákra eső katolikus lakos arányát nézve az átlag körül, a középmezőnyben helyezkedett el;
4. a helybeliek az átlagos létszámarányú humanista osztályokban is közel olyan magas részarányal voltak jelen, mint az iskola diákságának egészen belül, ami a helyi diákok kiegyensúlyozott iskolázását mutatja: nemcsak a polgáriskolai tanulást, hanem a „királyi úton” való haladást a felsőszintű tanulmányok felé;

¹ Idézi Balázs a *Pesti Divatlap*ból. Balázs 1980: 7. Hasonló véleményen volt Fényes Elek is: „Győr ... egyik legmiveltebb s legvagyonosabb városaink közül”. Fényes 1847: II. 20.

² A szöveg *A győri gimnázium diáksága a reformkorban – az iskolai anyakönyv mint társadalomtörténeti forrás* címmel a *Tanítás, tudomány, lelképásztorkodás – Szent Benedek fiai Győrben 1802–2017* című tudományos konferencián 2017. november 10-én elhangzott előadásán alapul. A jelen tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH-projekt keretében készült (FK 132451).

³ Sasfi 2013: 228–234.

5. a helybeli diákok között a helyi polgárjogú és a helybeli nemes szülők aránya kiemelkedő.

A győriéhez legközelebb álló gimnáziumi karakter a fehérvári gimnáziumé, amely minden mutatójában valamivel átlagosabb a győrinél, kivéve a humanista osztályok alacsonyabb arányát, ami a polgáriskolai funkció erőteljesebb érvényesülésére utal.⁴

A kérdéseket, amelyekre tanulmányunkban választ keresünk, a fentiek alapján a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

1. A város mely társadalmi rétegéből/csoportjából kerültek ki a leggyorsabb előmenetelű és legambiciózusabb gimnazisták?

2. Ezek a gimnazisták jellemzően helyben maradtak-e vagy visszatértek-e városukba tanulmányaik végeztével, akár városi tisztséget, szakértelmiségi pozíciót betöltve ott, akár művelt és szellemileg aktív polgárként vagy sikeres vállalkozóként hasznosítva műveltségüket a városban? Avagy a tanultak országos rendjébe lépve hivatásuk gyakorlása más helyszínekre szólította őket?

A REFORMKOR GIMNÁZIUMA

Az 1806-ban kiadott második *Ratio Educationis* jogszabálykönyv szerint működő reformkori gimnázium mint egyedüli középszintű oktatási intézmény több képzési funkciót töltött be. Eredeti, felsőszintű oktatásra előkészítő feladatköre mellett mondhatni az összes több-kevesebb iskolai műveltséget igénylő hivatásra felkészítette diákjait, nemcsak az elkülönülő, foglalkozásszerűen végzett adminisztratív tevékenységekre, hanem a birtokosok, illetve más önálló egzisztenciák részéről elvárt magasabb műveltségre is. A gimnáziumi képzés e széleskörűen meghatározott céljai lényegében az elvégzett osztályok száma, azaz az azokban elsajátított tudás jellege szerint rendeződtek egyfajta tevékenységi hierarchiába. Ez a tanulók számában is jelentkezett: a kezdő osztályból felfelé haladva fokozatosan csökkent a diákok száma, mintegy piramis alakot formálva. Mindez a sokféle, eltérő hosszúságú tanulmányokat igénylő intézményi jelleg lényegi következménye volt. A rövidebb tanulmányok tehát ebben a rendszerben alapvetően nem a tanulmányi sikertelenséget jelentették, hanem sajátos intézményi működési mód következményei voltak, amely abból eredt, hogy még nem alakultak az egyes képzési célokra külön iskolatípusok. Ennek eredményeképpen a diákság származási összetétele is meglehetősen heterogén volt.

Ugyanakkor, ha szűk keretek között is, de volt lehetőség kiváló tanulmányi teljesítmény révén átlépni a rendileg kijelölt műveltségi pályákat: a hosszabb tanulmányokkal, magasabb iskolázottsággal el lehetett érni a magasabb társadalmi pozícióba emelkedést. Ennek eredeti formája az egyházi pályára lépés volt, ahol a katolikus egyházon belüli papi nőtlenség szükségszerűvé tette azt, hogy

⁴ A számszerű adatokat lásd Sasfi 2013: 194. 12. táblázat.

az utánpótlás biztosítása döntően nem családi reprodukción keresztül történjen, ellentétben a protestáns egyházakkal. Az adminisztratív feladatkörök mind gyorsabb terjedése révén a világi szervezetek is egyre nagyobb számban és növekvő mértékben igényelték az iskolázottságot, a pozíciók betöltésére pedig minden társadalmi csoport tagjának lehetősége nyílt a sikeres iskolázás révén.

GYŐR TÁRSADALMA

Győrt a reformkorban a kortársak az egyik legpolgárosultabb hazai városnak tekintették. Miből eredt ez a fejlettség, és milyen társadalomfejlődéssel járt együtt? A város felemelkedését az Ausztriába irányuló, a 18. századtól folyamatosan növekvő közvetítő gabonakereskedelem tette lehetővé. Győr korábban is jelentős kereskedelmi központ volt, és ezt a szabad királyi városi rang 1743. évi elnyerése tovább erősítette, majd a gabonakivitel vonatkozásában igen kedvező földrajzi helyzete – a víziút mellettiség – miatt állhatott az élére ennek az egyre növekvő és igen jövedelmező tevékenységnek.⁵ Ez biztosította azt, hogy a kereskedelem ágazatában a dunántúli városok között kiemelt szerepet játszon ebben az időszakban.

Győr társadalmának szerkezetét a fenti folyamatok alakították, legmarkánsabb következményük az erős kereskedő réteg megjelenése volt. 1828-ban 174 kereskedő működött a városban, harmaduk nagykereskedőként, akik keresztények voltak, többségük magyar. Tevékenységük nem nagyon kapcsolódott a helybeli kézműiparhoz, céhes szabályozástól mentes, szabadpiaci versenyfeltételek mellett űzött vállalkozás jellegét öltötte. Saját szállító és tároló eszközökkel rendelkezve folytatták nagykereskedelmi működésüket, a modern vállalkozó polgárság előfutáraként.⁶ A város az 1828-as országos összeírásban a nagykereskedők számát tekintve az 5., míg a lélekszám alapján a 12. helyet foglalta el.⁷ A nagykereskedelmi áruforgalomhoz szorosan kapcsolódott a szállítók és vendéglátók tevékenysége.

A céhes keretek között működő kézműipar sem volt jelentéktelen Győrött, az iparosok száma – ha az 1828-as összeírás alapján a szabad királyi városok körét tekintjük – összhangban állt a város népességével: mindkét rangsorban a 12. helyet foglalta el.⁸ Az iparágak differenciáltsága is széleskörű volt, azonban nemcsak céhes kötöttségeik váltak gyakran belső konfliktusok forrásává, hanem nemzeti-ségi heterogenitásuk is: főként a 17. század végétől kezdve betelepült németek tartották meg hosszú ideig különállásukat.⁹

⁵ Ruzsás 1964: 182–192. „A XIX. század első négy évtizede, a lóvontatású hajózás volt a győri gabonakereskedelem aranykora.” Uo. 186. Lásd még: Makkai 1961: 68–69.

⁶ Makkai 1961: 69; Bácskai 2002: 137.

⁷ Tagányi 1896: 206–211.

⁸ Eperjessy 1988: 14.

⁹ Balázs 1980: 170.

Győr határa a föld- és szőlőművelésre kevésbé volt alkalmas, ezt mind az 1828-as országos, mind az 1846/47-es városi adóösszeírás adatai tanúsítják: az adózók között kevés az önálló gazdálkodó, kicsi az általuk birtokolt átlagos földbirtokterület, kevés a földművelők által bírt igásállatok száma.¹⁰ Ennek következtében az agrár ágazatnak nem volt nagyobb jelentősége a város gazdasági, illetve társadalmi-politikai életében.

Nem így áll a helyzet a szellemi munkásokkal, értelmiségiekkel. Győr nagyszámú központi funkciója következtében erős kulturális központot képezett. A szellemi foglalkozások azonban – egyébként jellemző módon – jövedelemalapként nem szerepeltek az adóösszeírásokban, elvben csak abban az esetben kerültek regisztrálásra, ha az ilyen hivatást űzők adóköteles tulajdonnal rendelkeztek.¹¹ Ebből következően az adóösszeírások jórészt csak a városban megtelepült értelmiségiekről tudósítanak, a tisztviselők jelentős részét kitevő királyi hivatalnokokról nem. Ezen a nehézségen segítenek túljutni a név- és címtárak, amelyek segítségével megállapítható, hogy a városban az 1846/47-es adóösszeírás idején 34 vármegeyi központi tisztségviselő, 38 városi tisztviselő (10 tanácsnokkal), 66 ügyvéd, 9 magánorvos („gyakorló orvos tudor”), 9 sebészdoktor működött.¹² A Győri Tankerületi Igazgatóságon a főigazgató és az „igazgatósági tollvivő” két főt, a Királyi Jogakadémia aligazgatója és hitszónoka, valamint a 9 professzor összesen 11 értelmiségit jelentett. A gimnázium tanári kara a számot 7-tel, az evangélikus algimnáziumé 2-vel növelte. Ha ehhez számítjuk még az alapfokú iskolák, a tanítóképző és a rajziskola tanárait, a szerzeteseket, a sóhivatal, a harmincadhivatal, a postaállomás tisztségviselőit, a városban állomásozó katonatisztek, 200 fő felettire becsülhetjük az értelmiségiek és szellemi munkások számát.

A szabad királyi városok társadalmi integrációját (de a mezővárosok jó részéjét is), a gazdasági tevékenység, a közteherviselés és a városi élet mindennapjainak összhangját elsődlegesen a városi polgárjog intézménye biztosította – bár egyre csökkenő hatékonysággal – a középkortól a 19. század elejéig. E század első harmadában aztán veszített jelentőségéből,¹³ de több helyen és több vonatkozásban a városhoz tartozás kifejezésének erős megjelenítője maradt, egyfajta identitás és közösségi elköteleződés általi szociális integráltság kifejezője egyfelől, elzárkózás és védekezés általi pozícióőrzés másfelől. Utóbbira az egyre határozottabban fővárossá váló Pest jelenti a példát,¹⁴ előbbire pedig Kassa. Ebben a városban a polgárjog intézményének átalakulása figyelhető meg: ugyan „a polgárjog és a mesterség

¹⁰ Pálffy 1935: 122; Balázs 1980: 89–93, 133.

¹¹ Balázs 1980: 93; Bácskai 1988: 132–133.

¹² *Ipar-címtár* 1847.

¹³ „Az 1828. évi összeírás szerint a városi szerepkört betöltő szabad királyi városokban a kézműveseknek 40, a kereskedőknek 55,6, a vendéglátóknak 51%-a nem rendelkezett polgárjoggal.” Bácskai 2006: 22. A városi tisztviselők esetében pedig elég gyakori, hogy csak megválasztásuk-kinevezésük után folyamodtak a polgárjogért – mintegy a rend fenntartása végett.

¹⁴ Bácskai 2002: 127–128.

üzése már Kassán sem kapcsolódik szorosan össze, továbbra is meghatározó a városi közösséghez tartozást megtestesítő jellege”.¹⁵

Győr már a szabad királyi városi rang elnyerése előtt bevezette a polgárjogot, így annak időszakunkban is kétségtelen jelentősége lehetett a város társadalmi életében. 1847-ben a város lakosságának 5,7%-a volt polgár, ami magas aránynak tűnik.¹⁶ A rendi társadalomból a polgárba történő átmenetet jellemzően a kettős, rendi és foglalkozási kategóriák kombinációjából összeálló szerkezeti modellel írhatjuk le. Az alábbi táblázaton a győri városi társadalom struktúráját az adójegyzékek alapján mutatjuk be.

1. táblázat

A város adózó családfőinek foglalkozása és polgárjoga 1847-ben

Foglalkozási ágazat	Fő	%	Polgár	%	Adózóból polgár %
Iparos	878	26,9	426	41,0	48,5
Kereskedő	272	8,3	156	15,0	57,4
Szállító	383	11,7	53	5,1	13,8
Vendéglős	25	0,8	18	1,7	72,0
Napszámos és egyéb kereső	497	15,2	3	0,3	0,6
Meghatározatlan	70	2,1	67	6,4	95,7
Gazdálkodó, bormérő	500	15,3	168	16,2	33,6
Csak ház után adózó	641	19,6	149	14,3	23,2
<i>Összesen</i>	<i>3266</i>	<i>100</i>	<i>1040</i>	<i>100</i>	<i>31,8</i>

Forrás: Balázs 1980: 96, 100–101.

1847-ben a 19 663 győri városlakónak alig 17%-a volt adózó, ezek nem egész egyharmada polgárjogú személy. Ha a kivetett adó mértékét is számításba vesszük, tovább differenciálhatjuk a fenti képet: a polgárjoggal rendelkezők 63%-a a polgári haszonvétellel rendelkezők, vagyis az iparos, kereskedő, szállító és vendéglős foglalkozásúak közül került ki.¹⁷ Ezek között „az 1 Ft alatt adózók [102 fő] közül minden tizediknek van, addig a legfelsőbb kategóriában [20 Ft-tól – 24 fő] csak minden tizediknek nincs polgárjoga”. Ugyanakkor „a polgári haszonvétel után adózó polgárjoggal bíró egyének között, az alsóbb rétegekhez tartozók (3 Ft alatt adózók) abszolút többséget alkottak (656 főből 338 tartozott

¹⁵ Czoch 2009: 144. „A polgári átalakulás folyamata Kassán elsősorban e rendi keretek között, azok fokozatos átértelmezésével és a rendi polgárság társadalmi összetételének módosulásával zajlott.” Uo.

¹⁶ Balázs 1980: 105–106. Kassán ez az arány hasonló volt, 5,3%-ra tehető ugyanebben az évben. Az összes összeírt háztartásfőnek a polgárjogúak 18%-át jelentették 1801-ben és 1842-ben is. Czoch 2009: 99, 101. Közel hasonló volt Pozsonyban is, 5% (Tóth 2006: 245), míg Pesten 1848-ban kevesebb, 2,7% (Nagy 1975: 374, 382), Debrecenben 1847-ben azonban 11% (Komoróczy 1974: 93).

¹⁷ Balázs 1980: 101.

a három alsó kategóriába, vagyis 51,5%).¹⁸ Azt mondhatjuk tehát, hogy a nagy adózók szinte egészében a polgárjogú városlakók közül kerültek ki, ugyanakkor a polgárok fele az alsó három adó kategóriába tartozott. A polgárság felső, legvagyonosabb rétege képezte a patríciusokat, míg a zöme egyfajta viszonylag széles középréteget alkotott, a nem polgárjogú adózók – többségükben őstermelők és bérmunkások – tömege és a nemadózó szegények felett.¹⁹

A városokban lakó és élő nemesség helyzete a fentiekől némileg eltérő: egyrészt személyes adómentességük érvényre juttatása, másrészt városi tisztségvállalásuk sajátos pozíciót biztosított számukra. Ez a pozíció járhatott konfliktusokkal, de gyakran kettős privilegizált státussal is. Végeredményben a nemesség polgárosodásának a város volt a fő színtere (a nemesi tisztségviselés alkalmi is ide koncentráltak: vármegye, egyház, királyi hivatalok).²⁰ Ezen belül a felsőbb iskolázás – mint kezdeti szocializációs közeg – minden bizonnyal meghatározó lehetett.²¹ Ezért említenünk kell a győri nemesség főbb adatait.

Az 1828-as országos összeírás kimutatása alapján Győrben 181 nemes család volt háztulajdonos, 77 pedig házbérlő, összesen 258 familia.²² Az 1846/47. évi adóösszeírás szerint az adófizető nemesek száma a városban 230 fő volt (az adózók 7%-a), adókötelezettségük a főbb jogcímek szerint a következő volt: 96 háza, 69 gazdasága, 29 kereskedése után adózott.²³

A szavazati joggal rendelkező győri nemesek száma ugyanakkor 1845-ben 504 nemes férfi volt a nemesi összeírás szerint.²⁴ A két privilegizált réteg valójában nem volt társadalmilag elszigetelve egymástól. A város országgyűlési követének megválasztására felszólító 1843-as hirdetmény a „városi polgár urak” névjegyzékét is közölte.²⁵ Az akkor 876 polgárjogú városlakó közül 54 (6,2%) egyúttal nemes is volt, méghozzá elég változatos összetételben: a jegyzéken találjuk egyfelől a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István, valamint Bezerédy Ignác²⁶ cs. kir. tanácsos nevét, másfelől Steffanits József városi főbíró és Zánthó Mihály

¹⁸ Balázs 1980: 102.

¹⁹ Makkai László a rendi városi társadalom rétegződésének hármas tagolású modelljét a következőképpen határozta meg: 1) a patríciusok, nagygazdák vezető csoportja; 2) a céhes iparosok és önállóan gazdálkodó földművelők középrétege; 3) a polgároktól földet bérlő vagy bérmunkásként dolgozó zsellérek tömegei. E zárt egység felett foglalnak teret a városi joghatóság alól mentességet élvező világi és egyházi feudális hatalmasságok, alatta pedig a nemadózó szegénység. Makkai 1971: 63–64. Ez a modell (vagy séma) jó kiindulási alap a városok reformkori társadalmának mélyreható feltárásához, amelyet Bácskai Vera végzett el az 1828. évi országos összeírás adatainak komplex elemzésével és maximális hasznosításával. Lásd Bácskai 1988, 2002, 2006; Bácskai–Nagy 1984.

²⁰ Bácskai 2002: 131.

²¹ Molnár 2003: 41–54. Tájékozódási horizontjukhoz: Vörös 1955: 72–87.

²² Pálffy 1934: 368.

²³ Balázs 1960: 145–146; Balázs 1980: 136–137.

²⁴ Dominkovits 1995: 159–197. 162. oldali táblázat, amelyen Győr Újvárossal, Szabadhegygel, Majorokkal együtt értelmezett adatai Győrszigetével összevonva szerepelnek.

²⁵ Jerfő 1931: 252–261.

²⁶ A „bene possessionatus nemesség legtekintélyesebb képviselője” Győr vármegyében, 1818–42 között a megye első alispánja, 1836-tól választópolgár, 1842-ben és 1846-ban királyi biztostként

városi kapitány nevét. Ezeknél talán érdekesebb, hogy 17 nemes polgár táblabíró is volt, további 5 pedig választópolgár és táblabíró is egyben, és további egy nemeset találunk a választópolgárok között. Vagyis a nemes polgárok több mint harmada jogi képzettsége alapján a vármegye megbecsülését is élvezte.²⁷ Az 1847. évi *Ipar-címtár* szerint Győr 60 fős választópolgár testületének a fenti nemes táblabíró polgárok közül már 8 volt tagja.²⁸ A nemesség – főként tanult képviselőinek – integrációja a városi társadalomba leginkább a városi hivatalok és tisztségek vállalása révén haladt előre,²⁹ amely folyamat megerősítette a városi polgárjog fentiekben említett funkcióváltozását is. A gimnazisták származását, társadalmi hátterét az iskolai anyakönyvek bejegyzéseinek hasznosításával a fenti társadalomszerkezeti dimenziókban tudjuk meghatározni.

A DIÁKSÁG TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE AZ EGYES TAGOZATOKON 1828-BAN ÉS 1844-BEN

Mielőtt rátérnénk a diákok társadalmi hátterének elemzésére, muszáj röviden kitérnünk felekezeti összetételükre is. A bencés korszak kezdetétől (1802) a túlnyomó többséget alkotó katolikus vallásúak mellett 2-3 görög nem egyesült felekezetű tanuló látogatta a gimnáziumot. Számuk később emelkedett, de a 10 diákot egyik évben sem haladta meg. 1811-ben került az iskolába az első izraelita diák, egy évvel később az első evangélikus, három évvel utána pedig az első református gimnazista. A két protestáns felekezet diákjainak száma nagyjából egyformán alakult, az ortodoxokénál nagyobb volt, egyszer-számra elérte a 10 főt. Az evangélikus diákok esetében emlékeztetünk arra, hogy algimnáziumot tartottak fenn a városban, így inkább csak a felső, humanitás osztályokat látogatták, de azokat gyakran. A zsidó felekezetű diákok aránya másképpen alakult: 1811–1831 között jóval 10 alatt volt a számuk, az ortodoxok létszámánál alacsonyabb maradt. Azonban az 1832-től 1848-ig tartó tizenhét évből tizenben is 10 felett volt a létszámuk a gimnázium diákjai között, sőt korszakunk utolsó előtti évében, 1847-ben, a 20-at is meghaladta. Mindennek értékeléshez tudnunk kell, hogy a zsidó felekezetűek betelepülését csak 1842-től engedélyezte a város, ettől kezdve 1849-ig 66 család költözött Győrbe.³⁰

a városi tisztújítás ellenőre. Reiszig 1908: 430; Balázs 1976: 231; Dominkovits 1991: 5. (Idézet innen.)

²⁷ A táblabírói intézményről röviden: Sasfi 2013: 75–76, részletesen pedig Hudi 2006.

²⁸ *Ipar-címtár* 1847: 291–292.

²⁹ A kérdéskör irodalmáról: Sasfi 2013: 87–88.

³⁰ Balázs 1980: 106–107. A zsidóság legnagyobb számban a megyében Győrszigeten lakott. Balázs 1980: 109.

A diákok származásának társadalmi dimenzióit a gimnáziumi anyakönyv szülőre vagy gondviselőre vonatkozó bejegyzései értelmezésével tudjuk számba venni, annyira pontosan, amennyire ezek a bejegyzések lehetővé teszik.³¹

Az általunk kiválasztott mindkét mintaévben annyiban kedvező a helyzet, hogy mindkettőben rendi szemléletű latin nyelvű kategorizációt alkalmaztak az anyakönyvet kitöltő tanárok. Eszerint leggyakrabban nemes (nobilis), polgár (civis), nemtelen (ignobilis) rendi állást tüntettek fel, továbbá a különböző hivatalviselőket hivataluk megnevezésével jegyezték be. Ez utóbbiakat „tanultak” kategóriában összesítettük, mivel mindegyik ilyen tevékenység több-kevesebb iskolázottságot igényelt. Az e kategóriába soroltak esetében a rendi állást nem adták meg, illetve fordítva sem: két esetet, a nemes-ágens és a polgár-comissarius limitaneus (határőr biztos) esetét leszámítva rendi állás bejegyzése esetén nem adtak meg foglalkozást.³²

Az ilyen, rendi kategorizáció esetén két módszert választhatunk a szülők társadalmi helyzetének meghatározására: egy maximalistát és egy minimalistát. A maximalista eljárás során a szülőket név szerint azonosítjuk külső, anyakönyvön kívüli forrásokkal, alapvetően összeírásokkal: Győr esetében erre optimális megoldást nyújtanak a városi adójegyzékek, amelyek egyaránt rögzítették a rendi állást és a foglalkozást, továbbá a kiszabott adómérték révén a vagyoni helyzetre is egyértelmű jelzést tettek. Mindezek alapján alkalmasak a kvantitatív feldolgozásra is, vagyis az adózók különböző csoportjainak számszerű minősítésére és összehasonlítására, amint arra monográfiájában Balázs Péter nagyszerű példát adott.³³ Ez az eljárás azonban igen munkaigényes.

A minimalista eljárást ezzel szemben az jelenti, hogy az egyes alkalmazott anyakönyvi kategóriák jelentéstartományát igyekszünk meghatározni, és a tanulók e kategóriák közötti megoszlásai alapján fogalmazunk meg valószínűségi következtetéseket a diákság társadalmi összetételére. Vagyis az egyes társadalmi-csoport-kategóriák átlagos, továbbá a társadalomtörténet-írás által makroszinten megállapított jellemzői alapján fogalmazunk meg állításokat. A következőkben ezt az utat fogjuk járni, bízva abban, hogy a maximalista eljárás fokozatos megvalósítására is lesz módunk a későbbiekben.

³¹ Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk a gimnázium monográfiáját, Acsay Ferencet: „Nem állítottunk össze külön statisztikát a tanulók *polgári állására* sem, mert egyrészt nincsenek följegyezve minden évben, különösen a korszak elején: másrészt pedig a csoportosításban nagyon is bizonytalan volt az eljárás. Egyik évben csak nemesek, nem nemesek, polgárok szerepelnek; később különválasztják már a hivatalnokokat, kereskedőket, iparosokat is.” Acsay 1901: 498–499.

³² Ezért nem neveztük ezeket a szülőket rendi kategóriával honorációroknak, mivel akkor a nemes tisztségviselőket és hivatalnokokat, akik nem tartoztak a honorációrok közé, nem tudtuk volna egyértelműen elhatárolni. De vármegyei tisztségviselő eddigi ismereteink szerint nem volt közöttük.

³³ Balázs 1980: 96–102. Természetesen több típusú összeírás is szóba jön, a korábban említett újpolgár jegyzékektől a nemesi összeírások különböző fajtájáig és a korszakot lezáró 1848-as választói névjegyzékekig. Ezekről rövid összefoglalás: Sasfi 2016; Sasfi 2017: 450–452.

Az előző fejezetben kitértünk a győri városi társadalom vázlatos szerkezeti modelljére, amit a polgárjog, valamint a foglalkozási ágazatok kombinációjával hoztunk létre. Ennek révén kíséreljük meg értelmezni alábbi anyakönyvi megoszlásainkat. Ez előtt azonban szükségesnek véljük a civis-polgár kategória társadalomtörténeti jelentésének áttekintését abból a célból, hogy választ kapjunk arra, milyen értelemben használták a bencés atyák a megjelölést az anyakönyv kitöltésekor. A fenti, szoros értelemben, azaz tényleges városi polgárjogként, avagy egy tágabb, a reformkorra elterjedt általánosabb jelentéssel?

A kifejezés átfogó, országos érvényű társadalomrendező kategóriaként már a II. József által elrendelt népszámlálásban feltűnik, ahol a végrehajtási utasítás szerint a városi polgárjogú személyek mellett a falusi kézműveseket is ezzel illették.³⁴ Ennek alapja az ún. *polgári kereset*, vagyis alapvetően ipari és kereskedelmi, azaz nem agrár kereső tevékenység, amelyet feltételezhetően céhes szervezet keretében folytatott a számba vett egyén. Ide sorolták még a városban házzal vagy egyéb ingatlan vagyonnal rendelkező lakosokat is. Ezen logika mentén érthető meg az a meglehetősen elterjedt gyakorlat is, hogy a szabad királyi jogállással nem rendelkező városok is bevezették a polgárjogot, mintegy azonosulni kívánva az előbbieket teljesjogú polgárságával.³⁵ Kialakult azonban a kategóriának egy újabb, *civilizált városlakó* értelmű szóhasználata: ez alatt az ismeretszerzésnek és kulturálódásnak a város által biztosított lehetőségei által alakított, azzal élő személyeket értjük, akik éppen komolyabb iskolázottságuk, az intellektuális városi milió általi érintettségük révén különböztek a többi városlakótól és különösen a vidéki népességtől. A polgárfogalomnak ebben az értelmezésében kiemelt szerepe van az iskolázottnak, ami – mint korábban láttuk – a *Ratio Educationis* szándékai értelmében a fejlett városi iskolák, illetve a gimnáziumok alsó osztályai mint „polgáriskola” által realizálódik. Ez utóbbi értelemben a gimnáziumi anyakönyvben az apa civisként jelölése akár az iskolázottság bizonyos szintjére is utalhat, ezáltal pedig a műveltségi reprodukció indikátorának is tekinthetjük.

Az adott esetek besorolásához azt kellene tudnunk, milyen alapon alkalmazták a kategóriákat az anyakönyvet kitöltő atyák. Feltevésünk szerint ez pusztán bemondás alapján történt. A bejegyzett jogállás tényleges meglétének ellenőrzésére jelen helyzetben elsődlegesen a kiadás alatt álló, digitalizált polgárkönyvet használhatjuk.³⁶ Mielőtt azonban az ezzel kapcsolatos részletekbe bocsátkoznánk, lássuk az anyakönyvi adatok megoszlását.

³⁴ Thirring 1938: 70; Sasfi 1998: 149; Sasfi: 2013: 144; Bácskai 2006: 20.

³⁵ Bácskai 2002: 125–138. A polgárjogúak e két kategóriája közötti mindkét irányú átjárás tényei igazolják e gyakorlat kiterjedt létezését. Uo.: 130.

³⁶ Morvai 2009, amely a következőket öleli fel: *Album Dominorum Civium Libere ac Regie Civitatis Jaurinensis Ab instaurata Civitate Neo-receptorum ...*, illetve annak folytatásaként *Liber Neo-civium Zus ab anno 1839*, amely Győr Szabad Királyi Város új polgárainak listáját tartalmazza. Levéltári jelzetük: GyVL IV. 1056/ff. 1743–1839, illetve 1839–1879. A győri polgárjogot szerzett személyek felsorolása az előbbi dokumentumokon kívül megtalálható a város közgyűlési jegyzőkönyveinek sorozatában, továbbá az ún. szószólók könyvében, valamint a választóközség jegyzőkönyvei között is. 1843. évi összesített kimutatásuk: „Városi polgár urak”

2. táblázat

A győri bencés gimnázium diákjainak társadalmi háttere az 1827/28. tanévben

Rendi állás Tagozat	Nemes (Nobilis)	Polgár (Civis)	Nemtelen (Ignobilis)	„Tanult”	Ismeretlen státusú	Összesen
gram1–2	18	58	60	7	1	144
gram3–4	23	46	23	10	4	106
hum1–2	31	35	14	14	10	104
<i>mind</i>	72	139	97	31	15	354
Helyiek						
gram1–2	8	54	11	4	0	77
gram3–4	8	43	5	5	2	63
hum1–2	14	31	1	5	4	55
<i>Győr mind</i>	30	128	17	14	6	195
<i>Nagy-Győr*</i>	33	131	40	15	8	227

* Győrsziget és Révfulu adataival bővíve

Az adatok fenti táblázatban látható csoportosításának magyarázatához a „tanultak” és az „ismeretlen státusú” kategóriát kell bővebben meghatározni.

Előbbi a kategóriába soroltuk azokat a szülőket, akiknek megadott foglalkozása több-kevesebb iskolázottságot igényelt: a jogakadémiai filozófia professzortól a sóhivatal tisztviselőin át a különböző szintű uradalmi tisztviselőkhig, a kasznárral, azaz terményfelügyelővel bezárólag.³⁷ Csak ilyen esetben adtak meg ugyanis foglalkozási megnevezést az anyakönyvben.

Ismeretlen státusúnak azt a szülőt tekintettünk, akinek a neve mellé semmit sem jegyeztek be: sem rendi állást, sem tanult foglalkozást. Ilyen, egyetlen kivétellel, özvegy anyák esetében fordult elő. Első lépésként a vidéki–helybeli arányokat vizsgáljuk meg. A diákok valamivel több mint a fele (55,1%) győri illetőségű. Ha a közigazgatásilag ugyan csak 1905-ben csatlakozott, de már ekkor is gyakorlatilag Győr külvárosaként funkcionáló Győrsziget és Révfulu³⁸ adatait is a helybeliekéhez adjuk, közel kétharmados arányt (64,1%) kapunk. Ez – mint korábban már említettük – a Dunántúlon egyedülállóan magas értéket képvisel (csak a pápai kisgimnáziumé volt valamivel magasabb).

A táblázat tartalmának értelmezését a polgár (civis) kategóriával folytatjuk, mivel mindegyik közül ez a domináns: az összes diák szüleinek csaknem 40%-a

nyomatott névjegyzéke. Jerfy 1931: 252. Köszönöm Bana József igazgató úrnak, hogy a fenti digitális polgárkönyv felhasználását számomra lehetővé tette.

³⁷ Ide soroltuk egyedi esetként a nemes Modrovich Györgyöt is, akinek a neve mellé az „Agens Viennae” (bécsi ügyvivő) bejegyzés került, és a nemesek között nem vettük számba. Azért egyedi az ő esete, mert más tanult hivatás esetében nem szerepelt semmilyen rendi állásra utaló bejegyzés. Ugyancsak ide soroltuk Tűzkő József révfului terménynagykereskedőt („Questor frugum”), Szikor Ferenc gyámját.

³⁸ Balázs 1980: 109–113.

ilyen besorolású, a helybeliek esetében pedig csaknem kétharmados ez a szám (65,6%). Az összes civis szülő túlnyomó többsége győri, csak 11 nem győri volt köztük: 3-3 pápai és győrszigeti, 1-1 bécsi, mosoni, pozsonyi, komáromi, újvidéki illetőségű szülő volt civis bejegyzéssel regisztrálva. Ebből látható, hogy nem kizárólag a szabad királyi városok polgárjogával azonosították a megjelölést, hanem a nagyobb mezővárosok által gyakorolt polgárjogot is elfogadhatták, amire a pápai és mosoni civisek utalnak a fentiek közül. A három győrszigeti civis külön kérdés: Meister Jakab, Muraközy József és Vurda Károly egyértelműen civisként szerepelnek „Szigeth”-en, a 2. grammatikai osztályba tanuló fiaik születési helyeként is ezt a települést jelölték meg. Itt további, név szerinti kutatás lesz szükséges ahhoz, hogy tisztázhassuk: valójában a külvárosba kitelepült győri polgárjogúakról van szó, avagy polgári foglalkozásuk, esetleg vagyonuk miatt szerepeltették őket civisként.

Mint előbb említettük, a győri polgárkönyv adatbázisba rendezve rendelkezésünkre áll, ennek felhasználásával elvégeztük e bejegyzések ellenőrzését. A 128 győri civisként regisztrált személyből 87-et (68,5%) nagy biztonsággal azonosítottunk, további 14-et (11%) pedig valószínűsítettünk. Összesen tehát a gimnáziumi anyakönyvbe civisként bejegyzet apák, illetve más gondviselők közel 80%-a megszerezte a város polgárjogát. A fent említett három, Győrszigeten civisként bejegyzett apát azonban nem találtuk meg a polgárkönyvben, és a 15 évvel későbbi „városi polgár urak” névjegyzékében sem.³⁹ A polgárkönyv a területi származás, felekezet, az esetleges polgár apa mellett tartalmazza a foglalkozást is. Ennek alapján megállapíthatjuk a civis apák leggyakoribb foglalkozásait. Az ötnél többször előforduló szakmák a következők: szabó (*sartor*) 15, gazdálkodó (*ad oeconomiam*) 13, csizmadia (*cothurnarius*) és varga (*sutor*) 8-8, kereskedő (*mercator* és *quaestor*) 7 esetben fordult elő.

A polgárként regisztráltak adatait nézve egyértelmű, hogy a győri gimnázium diákságán belül a győri polgárok fiai markáns, több mint egyharmados, a helybelieken belül csaknem kétharmados csoportot képeztek. Ha az osztályok szerinti hármas tagolódást nézzük, azt láthatjuk, hogy bár a tagozatokon felfelé haladva számuk csökken, ám a humanitás osztályokban is egyharmados, a helyi diákok között pedig biztos 50% feletti többséggel rendelkeztek. A későbbi vizsgálatok során kell majd arra fényt deríteni, hogy ezek az arányok valamiféle kulturális hegemoniát is jelentettek-e, a város viselkedés és mentalitás szempontjából mintaadó csoportjaként hatottak-e a többi tanulóra, különösen a vidékiekre.

A vidéki, azaz nem győri diákok legnagyobb arányban a nemtelenek közül kerültek ki (az összes nemtelen közel 59%-a), de jelentős számban érkeztek Győr külvárosából is (41,3%). A nemes származású gimnazisták között is többségben voltak a vidékiek (54,2%), de valamivel kisebb mértékben. Azonban míg a nemtelenek jellemzően az alsó négy osztályt látogatták, a nemeseknél ez éppen fordítva volt: a humanitás osztályokban volt a legmagasabb a számuk. Ebben a tekintetben a győri nemes gimnazisták esetében sem volt más a helyzet: a két humanitás

³⁹ A névjegyzéket közli: Jerfý 1931.

osztályba csaknem annyian jártak, mint a négy grammatikaiba. A jobb módú és kultúrájú nemesség esetében feltételezhető olyan szándék, hogy gyermekük minél később lépjen be a gimnáziumba, akkor, amikor az alsóbb rétegek fiai már ki is léptek. Másrészt a vidéki nemesség fiai számára a megfelelő városi élet biztosítása igen csak költséges volt. Azonban éppen a helybeli nemesek esetében ezek a szempontok kevesebb jelentőséggel bírhattak. (Hozzá kell tennünk, hogy esetükben az alacsony vizsgálati szám miatt bizonytalanabb megállapításokra kell szorítkoznunk.)

A „tanultak” kategóriáját nézve azt állapíthatjuk meg, hogy az ide sorolt szülők valamivel több mint fele nem győri, továbbá nagy többségük uradalmi tisztviselő volt, uradalmi főfelügyelőtől a nagyszámú tiszttartóig. A győri tanult apák között is találunk uradalmi tiszteteket, de csak négy tiszttartót, a többiek között három tanár, egy ügyvéd és öt alsóbb városi és királyi tisztviselő volt. A tagozatok szerinti megoszlásuk a nemesekéhez hasonló, a kezdő osztályokban kevesebben vannak, legtöbben pedig a felső tagozaton tanulnak. Tekintve a korabeli tisztviselők szükségszerű térbeli mobilitását, a szolgálati érdekből következő munkahelyváltoztatást, ez kevéssé meglepő. A helybeliek esetében egyenesen a megoszlásuk, ám itt is igen kevés diákról beszélhetünk.

Említésre méltó, hogy ebben a tanévben a győri katolikus gimnáziumban 10 nemkatolikus felekezetű diák tanult: 4 zsidó vallású (közülük 2 pesti, 1 győrszigeti illetőségű), 6 evangélikus (4 nemes, 2 civis, 2-2 győri illetőségű) és 1 görögkeleti (győri) vallású volt.

3. táblázat

A győri bencés gimnázium diákjainak társadalmi háttere az 1843/44. tanévben

Rendi állás Tagozat	Nemes (Nobilis)	Polgár (Civis)	Nemtelen (Igno-bilis)	„Tanult”	Isme- retlen státusú	Összesen
gram1–2	28	48	66	4	4	150
gram3–4	24	28	27	2	0	85
hum1–2	24	21	23	7	0	75
<i>mind</i>	76	97	116	13	4	310
<i>Helyiek</i>						
gram1–2	12	48	19	2	2	83
gram3–4	11	26	8	1	1	47
hum1–2	9	18	1	4	0	32
<i>Győr mind</i>	32	92	28	7	3	162
<i>Nagy-Győr*</i>	34	93	56	8	7	198

* Győrsziget és Révfülopy adataival bővítve

A második, közel másfél évtizeddel későbbi mintaévben, az 1843/44-es tanévben jelentős változásokat tapasztalunk: Az összlétszám mintegy 12%-kal

visszaesett. A helyiek aránya is csökkent valamelyest, azonban a győriek még mindig valamivel több mint felét (52,3%) adták a diákságnak, Nagy-Győr aránya pedig lényegében azonos az 1828-as adattal (63,9%).

A felekezeti összetételben is történt változás, 17 nemkatolikus diák tanult ekkor már a gimnáziumban: 8 zsidó vallású (6 győrszigeti – 3 ebből *quaestor*, azaz nagykereskedő –, 1 győri, 1 Sopron megyei illetőségű), 4 református (3 ebből nemes, 1 civis, mind győri), 4 görögkeleti (mind győri) és 1 evangélikus nemes.

A diákok társadalmi hátterét tekintve legjobban a „tanultak” korábban sem nagy száma csökkent, majd a polgároké közel 30%-kal, és a számszerű dominanciájukat elveszítve a második helyre szorultak az arányukat 20%-kal növelő nemnemesek után. A tagozatok közötti megoszlásokat nézve azonban a polgárok megőriztek valamit a hosszabb tanulmányi dinamikájukból: a nemnemesekhez képest kevesebben lépnek ki egy-egy osztály befejezése után, mai szóval élve kisebb a lemorzsolódásuk, ahogy erre a felső tagozaton látható létszámuk alapján következtethetünk. Ezeket az arányszámokat nézve felvetődik annak lehetősége, hogy a polgár és nemtelen diákok csoportjának iskolázási mutatói között bizonyos kiegyenlítődés ment végbe a két mintaév között. Ez azonban a megváltozott besorolásnak is lehet az eredménye, tehát hogy a korábban polgárként regisztrált szülőket ekkor már nemtelenként azonosították az anyakönyvben. Ezért a civisként regisztrált győri szülők (56,8%) polgárjogát ez esetben is ellenőriztük a polgárkönyvben és az 1843-as „városi polgár urak” névjegyzékén: a 92 győri civis szülő közül 76-nak volt polgárjoga, 2 esetében valószínűsíthető ez, 7 alkalommal pedig özvegy anyát regisztráltak civisként, nők azonban nem szerepelnek a kontrollforrásokban. Összességében ekkor valamivel 82% feletti az azonosított polgárjogúak aránya a civis szülők között. A leggyakoribb foglalkozások a következők voltak: csizmadia 18, gazdálkodó 10, kereskedő 7, szabó 7.

Ezzel együtt úgy látjuk, hogy az 1820-as évek második felében lezajlott diákkonjunktúra a győri gimnázium esetében is a nem kis részben helybeli városi polgárfiúk beiskolázási többletéből származott. Ez a többlet az 1844-es adatok között már nem található meg. Megjegyezzük még, hogy ekkor 5 nem győri civist regisztráltak az anyakönyvben, pozsonyi, szakolcai, szántói (Hont megye), győrszigeti és külföldi illetőséggel.

Az ún. lemorzsolódás még ekkor is a – létszámarányukat valamelyest növelő – nemesek esetében a legkisebb, noha a fordított minta, az alsóbb osztályokban a felsőbbekhez képest kisebb létszám már nem tapasztalható. A nemesek valós nemes jogállásának azonosításához a Győr megyebeliek esetében felhasználtuk az 1842. évi megyei nemesi összeírást.⁴⁰ Eszerint a 43 nemes megyei lakos apa⁴¹ közül 27-et biztosan, további 7-et kevesebb biztonsággal azonosítani tudtunk, 9-et pedig nem sikerült megtalálni. A bizonytalan esetekben a nemes apa név

⁴⁰ Reiszig 1908: 444–450.

⁴¹ Az apákat annyiszor számoltuk, ahány fiuk járt a gimnáziumba, testvérek esetén tehát külön-külön. Az özvegy nemes anyákat nem számoltuk, mivel az összeírásban nőket nem találni. A nemes nők szavazati jogáról lásd Degré 1973: 130–131.

szerint szerepelt, de nem győri illetőséggel. A három kategória összesen lefedi a nemesként bejegyzettek 79 százalékát, ami alig marad el a polgárjogúak arányától. A nem azonosíthatóknál a nemesi összeírásban név szerint hiányzik az apa; itt felmerül, hogy ugyan valóban Győrben laktak, nemességük azonban más megyében lett kihirdetve, ezért ott lehettek összeírva. Ez az illetőségi dilemma korábban a polgárjogúakkal kapcsolatban is felvetődött.

A lecsökkent „tanultak” kategóriában van ekkor négy városi *senator* (azaz tanácsnok) apa, akik per definitionem polgárjogúak voltak, ez a polgárkönyv és a „városi polgár urak” névjegyzéke alapján igazolódott is. A többi „tanultat” a sóhivatali tisztviselő, a jogászprofesszor, a görögkeleti felekezeti plébános adja. Érdekes és elgondolkodtató, hogy sem 1828-ban, sem ebben a mintaévben nem volt megyei tisztség megnevezve az apák státusánál, holott Győr a megyegyűlések helyszíne is volt. Lehet, hogy a hat osztályt átfogó egy tanévnyi anyakönyvi minta és a megyei tisztikar demográfiai jellemzői nem rendszeresen fedik egymást. De felmerül az is, hogy a gimnáziumi anyakönyv kitöltésekor valamilyen okból hanyagolták a foglalkozások bejegyzését, és a rendi állás megadására szorítottak, különösen a privilegizáltak esetében.

„ÉLTANULÓ” HELYBELI GIMNAZISTÁK

Az egy-egy mintaévben a gimnáziumba járó összes diák adatainak átfogó elemzésén túllépve a részletek felé, egy kisebb részük, az általunk éltanulóknak nevezett diákok⁴² vizsgálatához fogunk hozzá. Ehhez kiindulópontként öt ún. beiskolázási kohorszt vettünk alapul, azaz az 1822/23., 1826/27., 1830/31., 1835/36. és 1840/41. tanévben az első grammatikai osztályban tanulmányaikat megkezdő nagy-győri diákokat választottuk ki. Ezek közül aztán azokra szűkítettük vizsgálódásunkat, akik évvesztés nélkül eljutottak a végzős, 2. humanitás osztályba és eredményesen be is fejezték azt. Őket nevezzük éltanulóknak. Azért nem kiválóknak, mert van köztük olyan is, aki nem mindig a legjobb érdemjegyeket kapta. Vagyis esetükben nem a tanulmányi kiválóság, hanem az időbeli eredményesség az elsődleges szempont. Ugyanakkor arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy lehettek olyan jó képességű diákok, akik önhibájukon kívül (leginkább betegség miatt) veszítettek évet, éveket gimnáziumi pályájuk alatt. Azt mondhatjuk tehát, hogy a felsőfokon továbbtanulást biztosító ún. királyi úton leghatékonyabban tanuló gimnazisták mintáját kaptuk meg a fenti módszerrel. Vegyük figyelembe ugyanis, hogy minden tanulással eltöltött évnek voltak kiadásai, jóllehet a helybeli fiatalok esetében vélhetően nagyságrenddel kevesebb, mint a szállás-koszt fizetésére kényszerülő vidéki társaiknak.

⁴² Ugrai János ugyancsak alkalmazza az éltanuló kifejezést kutatásaiban, azonban némileg más jelentéssel. Lásd Ugrai 2020: 55, 62.

Az éltanulók mintasokaságát alapvetően két szempont alapján tudjuk elemezni: a szűkebb aspektus az ugyanolyan gimnáziumi tanulmányi pályát befutó diákok körülményeinek, családi és társadalmi háttérének, valamint a továbbtanulás alakulásának elemzése. A tágabb, prozopográfiai elemzési szempont a későbbi vizsgáldások során a teljes életpálya rekonstruálása, és ezen belül a középiskolai tanulmányok jelentőségének megállapítása lehet.⁴³

4. táblázat

A nagy-győri éltanulók kohorszaiban a helyiek létszáma a gimnázium kezdő osztályában, a közülük hat tanév alatt a végzős osztályba jutók száma, valamint ezek aránya

Tanév Osztály	1822/23.	1826/27.	1830/31.	1835/36.	1840/41.	Összesen
1. grammatika	56	57	58	46	43	260
2. humanitás	18	6	10	7	9	50
<i>Százalék</i>	<i>32,1</i>	<i>10,5</i>	<i>17,2</i>	<i>15,2</i>	<i>20,9</i>	<i>19,2</i>

Az éltanulók a kezdő osztály egyötödét tették ki összesítve az öt kohorszban, legnagyobb arányban az elsőben, legkisebben a másodikban. A győriek és a győri külvárosokból (Győrsziget és Révfülu) származók lényegében azonos arányban (19,2%–18%) jutottak a kezdő osztályból az 50 fős élcsapatba, vagyis váltak éltanulóvá, és mindannyian katolikus felekezettűek voltak.

Megvizsgáltuk a szülő vagy gondviselő jellegét is, arra tekintettel, mennyire volt stabil a diákok családi háttére. Az öt kezdő osztályon belül átlagosan valamivel több mint 13% volt azoknak a száma, akiknél vagy az anya, vagy más gondviselő (mostoha, gyám, gondnok) került bejegyzésre. Ez az arány az éltanulók esetében is hasonló (a kezdő, első osztályban 12%), a hatévnyi tanulmányok alatt azonban ez a szám közel kétszeresére növekszik (a végzős, hatodik osztályban 22%), jelezve, hogy öt diák rosszabbodó családi körülményei dacára volt képes a kimagasló tanulmányi teljesítményre.

5. táblázat

A nagy-győri éltanulók származás szerinti megoszlása

Kezdő tanév	Polgár (Civis)	Nemes (Nobilis)	„Tanult”	Nemtelen (Ignobilis)	Összesen
1822/23.	11	2	2	3	18
1826/27.	2	–	–	4	6
1830/31.	5	2	–	3	10
1835/36.	3	1	3	–	7
1840/41.	4	2	–	3	9
<i>Összesen</i>	<i>25</i>	<i>7</i>	<i>5</i>	<i>13</i>	<i>50</i>

⁴³ Kovács 2011. Újabban Ugrai 2020.

Származás tekintetében a polgárjogúak esetében azt láthatjuk a táblázatban, hogy míg a kezdő osztályokban arányuk 59%, addig az éltanulók között is 50%. Ez összhangban van azzal a korábbi megállapítással, hogy a győri polgárok fiai nemcsak az alsó osztályokat látogatták nagy számban, hanem a teljes gimnázium elvégzését és a továbbtanulást is jelentős mértékben ambicionálták. Esetükben is ellenőriztük a polgárjog meglétét: a 25 civisként bejegyzett szülő közül mindössze kettőnek, Hász Ferencnek és Fozler Andrásnak nem találtunk nyomát a polgárkönyvben. Nyolc esetben nem teljesen egyértelműen tudtuk azonosítani a civis regisztrációjú apát, legtöbbször a nem betű szerinti pontos névmegfelelés miatt. Néhány esetben pedig az okozott bizonytalanságot, hogy a polgárjogot az apa később szerezte meg, mint ahogy civisként regisztrálták a gimnáziumi anyakönyvben (ez azon esetekben, amikor az illető mint polgár fia nyeri el a polgárjogot, még egyfajta elővételezésként értelmezhető, azonban nem kizárólag ilyen esetben fordult elő ez a fajta aszinkronitás). Végül néhány esetben az okozott bizonytalanságot, hogy a polgárrá válás ideje túlságosan messze esett a szülő gimnáziumi civis regisztrációjának idejétől – azaz esetleg csak névazonosságról van szó, netán a nagyapáról.

A civis szülők és gondviselők közül 17-et azonosítani tudtunk polgárjogúként az 1828. évi országos összeírás „nagy-győri” tabelláin is,⁴⁴ ám a polgárkönyvben nem talált két polgár státusú apát (Hász és Fozler) itt sem találtuk meg. Az összeírásban nem található szülők fiai közül azonban csak egy végzett 1828-ban, kettő 1841-ben és négyen 1846-ban tanultak a 2. humanitás osztályban, tehát az összeírás időpontjától mind távolabbiak a nem található polgárok. A polgárkönyvben kevésbé egyértelmű esetek felében viszont az összeírás bejegyzései megerősítették a szülők polgárjogú státusát. A közrendű (*ignobilis, plebeius*) szülőknél pedig, akik az összeírásban zsellérként vagy házatlan zsellérként (*inquilinus, subinquilinus*) azonosíthatók, néhány esetben láthatóvá vált a szerény vagyoni háttér – hiszen az összeírás célja az adóalap, azaz az adóztatható vagyon és tevékenység teljeskörű felmérése volt. A diákok vagyoni háttérének és az őket magukba foglaló háztartásoknak az összeírásból kiolvasható egyes jellemzőire az alábbiakban még visszatérünk a néhány kiválasztott iskolai pályafutás vázlatos bemutatásakor.

Az 1843-as „városi polgár urak” névjegyzékén is visszakerestük a polgárjogú apákat. A bizonytalan esetek egy része egyértelművé vált, és a hiányzó két civis apa közül az egyik, Fozler András polgárjoga is megerősítést nyert.⁴⁵ Összességében tehát a civisként bejegyzett apák, gyámok szinte kizárólag polgárjogú városlakóknak bizonyultak, és úgy tűnik, az anyakönyvet vezető atyák ezt a minőségüket, és nem a tevékenységi területüket (ipar-kereskedelem-gazdálkodás), illetve a kézműves ágazatukat tartották fontosnak bejegyezni.

⁴⁴ MNL OL N26. Civitates. Győrszigetre és Révfalura: MNL OL N26. Comitatus Jaurinensis. Az összeírás forrásértékére és tudományos hasznosítására: Bottló 1957; Bácskai 1988, különösen 65–69.

⁴⁵ Ez azt jelzi, hogy az általunk felhasznált polgárkönyvet sem vezették maximális akkurátussággal.

A nemesek esetében sincs eltérés a két mintaév alapján tett eddigi megfigyeléseinktől: a kezdő osztályokban 10% az arányuk, az 50 diák alkotta élcsapatban 14%-ot tett ki a hét nemesifjú. A polgárjog újabban felfedezett, az elkötelezettséget és megbecsültséget egyaránt kifejező értelemzéséhez nyújt fontos adalékot az, hogy az éltanulók között található nemesfiúk közül három apjának polgárjoga is volt a polgárkönyv szerint: Kálóczy Sándor alszolgabírónak, Vrana István és Zánthó Mihály ügyvédeknek. A jogakadémia anyakönyvéből újabb információkat kaptunk az itt továbbtanuló nemesifjak szüleinek tevékenységéről: Noszlopy Pál vármegyei főbiztos, Némethy Ignác provisor, azaz tisztartó Győrszigeten és Deáky József ugyancsak provisor a győri püspökség uradalmában. Innen derül ki az is, hogy Zánthó Mihály ekkor városkapitányi tisztséget is betöltött. Az 1842-es nemesi összeírásban hat nevet találunk a fentiek közül: Kálóczy Sándor, Noszlopy Pál és Zánthó Mihály nemes apákét, valamint Deáky Henrik, Vinterl Antal és Zánthó Lajos egykori gimnazistákét.⁴⁶ Az apák esetében Noszlopyt téti, Kálóczyt zámolyi illetőséggel írták össze. A fiúk esetében Deáky és Zánthó nemesek, bár értelmiségiek is, előbbi sövényházi plébánosként van említve. Vinterl Antal azonban nem nemes, ő alighanem már lelkészként⁴⁷ került megyei választóként összeírásra. Ezt a jogcímet valószínűsíti Nogáll (Nogál) Károly e jegyzékben való szereplése is – őrá később visszatérünk. A nemesi összeírásban tehát közel sem annyi apa azonosítható, mint a polgárkönyvben, ennek fő oka pedig minden jel szerint abban rejlik, hogy a Győr vármegyében ki nem hirdetett nemeseket előbbi nem tartalmazza.

A „tanultak” fiai öten voltak az éltanulók között, ami kétszer nagyobb arányt (10%) jelent a kezdő osztálybeli 11 diákénál (4,2%), azonban ahogy az imént láttuk, a nemesek közül hatan is tisztséget viseltek, amit nem regisztráltak a gimnáziumi anyakönyvben. Így a „tanultak” valójában összesen 11-en voltak, az ő esetükben az iskolázottság reprodukciójáról beszélhetünk.

A továbbtanulás tekintetében nem ért minket meglepetés, az éltanulók csapatából mindössze öt diák⁴⁸ esetében nem találtunk adatot arra, hogy máshol folytatták volna stúdiumaikat. Nem vizsgáltuk e vonatkozásban teljeskörűen a felsőfokú oktatási intézmények anyakönyvi adatait, csak a következőket: elsősorban természetesen a győri királyi jogakadémiáét,⁴⁹ valamint a rendelkezésre álló hallgatói névsorok közül a viszonylag közeli pozsonyi jogakadémiáét,⁵⁰

⁴⁶ Reiszig 1908: 444–450.

⁴⁷ A papság vármegyei szavazati joga megyénként eltérően alakult, lásd erről: Degré 1973: 131–132. Az 1842-es Győr megyei összeírásban számos lelkész található.

⁴⁸ Kaszt Ferenc (1827/28 hum2), Hügel Eduard (1831/32 hum2), Folk Károly (1840/41 hum2), Angster József (1845/46 hum2). Klupák Károly (1845/46 hum2) később, 1854-ben szerzett sebészorvosi oklevelet a pesti egyetemen, majd veszprémi járási orvosként 1874-ben orvosdoktori diplomát ugyanott. Földesi 2013: 211.

⁴⁹ Juhász 2017.

⁵⁰ M. Novák 2007. Ellenőriztük a pozsonyi evangélikus líceum felsőfokú hallgatóságát is, ám az 1828–1851 közötti 29 győri illetőségű diákja kivétel nélkül evangélikus vallású volt.

a szombathelyi líceumét,⁵¹ továbbá az ausztriai felsőfokú tanintézményekét.⁵² A továbbtanuló 45 gimnazista két kivétellel a győri jogakadémia első bölcséleti évfolyamán folytatta tanulmányait. Az egyik kivétel Láng Ignác volt, aki 1829-ben az egri érseki joglíceum bölcséleti évfolyamára iratkozott be, itt végezte a második évfolyamot, majd az első jogit is, azonban a második jogi kurzusra visszatért Győrbe, az ottani jogakadémiára. A másik kivételt Csillag István jelentette, aki valószínűleg szintén Egerben végezte a bölcséleti évfolyamokat, de a jogot már ugyancsak Győrben. A helybeli hallgatók egyébként 8,5%-át adták az itteni jogakadémia diákságának a 19. század első felében.⁵³

Ez az igen magas továbbtanulási arány két vonatkozásban bír jelentőséggel. Egyrészt az éltanulók erőteljes tanulmányi motiváltságáról tanúskodik: esetükben a gimnázium valóban felkészítést jelentett a felsőfokú végzettséghez. Ez természetesen nem független attól, hogy ez a pálya helyben volt befutható. Másrészt érthetővé teszi az 1849 őszén megjelent, és hazánkban is hatályba lépett oktatásügyi szabályzat, az *Entwurf* által a felsőbb iskolázás szervezeti rendszerében véghezvitt jelentős intézményi átalakítást, amely az akadémiák és líceumok két bölcséleti évfolyamát a gimnáziumokhoz csatolta. A bölcséleti, vagyis az általános műveltséget betetőző évfolyamok után a jogakadémián jogi, a püspöki szemináriumban teológiai felsőfokú szakképesítést szereztek a diákok. A 44 továbbtanuló közül 15 elvégezte a jogi kurzus két évfolyamát, míg ketten csak az első évfolyamot, kilenc bölcséletet végző diák pedig a szemináriumban tanult tovább. A győri éltanulók esete mindent összevetve azt mutatja, hogy városi polgárság a gimnáziumoknak nemcsak az alsó osztályaiban tanult nagy számban, hanem jelentős mértékben a teljes gimnáziumot elvégezve a felsőfokú oktatásba is utat talált.

Fontos kérdés az is, hogy a jelentős, 1828-ban nagyjából felerészben német nyelvű polgárság⁵⁴ fiai milyen arányban folytattak gimnáziumi tanulmányokat, és milyen előmenetelt mutattak a magyar nyelv tanulásában. Ez utóbbit a magyar nyelvi osztályzatok alapján viszonylag könnyen vizsgálhatjuk, a polgárok németnyelvűségére nehezebb adatokat találni. Mindenesetre megnéztük a kimondottan német nevűek magyar tantárgyi (*Lingva et Litterat. Hungarica*) osztályzatait, és a következőket találtuk: 18 jeles, 11 pedig I. osztálybeli érdemjegyet szerzett közülük a végzős, 2. humanitás osztályban. Ez némileg rávilágít arra, hogy Győr esetében milyen szerepe volt a gimnáziumnak a reformellenzék által olyan nagyon óhajtott magyar nyelvű polgárság kiművelésében. Ha az előbbi adatok jelentős mértékben általánosíthatók a győri gimnazistákra, akkor kijelenthetjük

Durovics–Keresztes 2018. Ez annyira nem is meglepő, hiszen többszöri helytartótanácsi rendelet tiltotta, hogy a katolikus ifjúság protestáns oktatási intézményekben tanuljon.

⁵¹ Pákay é. n. A líceum növendékei 1817–1850.

⁵² Szögi 2013; Mészáros–Szögi–Varga 2014.

⁵³ Juhász 2017: 34.

⁵⁴ Balázs 1964: 296. A reformkor elején a gimnázium alsó két osztályában a kortárs emlékezete szerint a magyar nyelvű diákok voltak jelentős többségben: Fiáth 1878: 23.

azt is, hogy a polgári értelmiség magyarnyelvűségét a győri bencés gimnázium hasonló mértékben szolgálta, mint Pesten a piarista gimnázium.⁵⁵

Végül arra is szerettünk volna választ kapni, mi történt a győri éltanuló gimnazistáinkkal a polgári forradalom idején és a szabadságharc alatt, hiszen a városban erős forradalmi hangulat alakult ki. Ismert, hogy a jogakadémia hallgató-sága Győrben határozottan exponálta magát ezekben az időkben: 1848. március 17-én az akadémiai ifjúság kezdte meg a császári sas eltávolítását a középületekről, majd tovább radikalizálódott oly mértékben, hogy az akadémiát végül be kellett zárni.⁵⁶ E mozgalmakban politikai meggyőződésük és hajlamaik szerint vehettek részt a volt éltanulók is, ennek kimutatása azonban adatforrás híján nehézkesnek ígérkezik.

Van azonban olyan forrás, amely regisztrálta az új polgári berendezkedéssel kapcsolatos politikai aktivitást: ilyen a városok tisztújításának új szabályozása alapján készült névjegyzék a győri városi választókról.⁵⁷ Az újonnan hozott törvény a város mint törvényhatóság tisztviselőit és képviselő testületének tagjait megválasztani jogosultak körét vagyoni-jövedelmi és iskolázottsági alapon szélesítette ki. A polgárjogúak választójogosultsága „régijogon” megmaradt, ezen túl pedig négy új cenzuskategória, mint ingatlanulajdon, iparűzés és gyáripar, tanultság, valamint biztos kereset alapján lehetett választó a városlakó.⁵⁸ Az ennek – az országgyűlési követek választására jogosultakénál szigorúbb⁵⁹ – követelményeknek megfelelő lakosok a „vagyonosabb közép és a felső réteget képviselték”,⁶⁰ valamint az értelmiséget a községi jegyzőig és tanítóig bezárólag, de csak állandó lakhelyükön. A jegyzék azonban nem tartalmazza az összes választásra jogosultat, hanem csak azokat, akik az összeíró bizottság előtt megjelentek. Különbféle megfontolásokból maradhattak távol, de a jegyzék összeállítására szabott rendkívül rövid idő is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a cenzusnak megfelelő választójogosultak jelentős számban maradhattak ki az összeírásból. Az 1828-as adóalap összeírásnál így lényegesen szűkebb kör került regisztrálásra,⁶¹ de a mó-

⁵⁵ Kósa 1937: 131.

⁵⁶ Balázs 1980: 215–217.

⁵⁷ MNL OL H 12 1848: 2491. Ezúton is köszönöm Németh György főlevéltárosnak (OL), hogy az 1848. évi választói névjegyzékek készülő adatbázisát jelen tanulmány elkészítéséhez rendelkezésemre bocsátotta. A forrásról lásd Balázs 1971; Bácskai 1972: 283–325. Továbbá Csizmadia 1963. A városi tisztújítást az 1848. évi 23. törvénycikk szabályozta.

⁵⁸ 1848: 23. tc. 6–10. §§. Ezek a kategóriák a következőképpen lettek meghatározva a névjegyzéken: „A választó képesség’ alapja – Ingatlanbirtok – Iparűzlet – Értelmiség és lakbér – Jövedelem – Régibb jog szerint”.

⁵⁹ 1848. évi 5. tc. az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról, 2–3. §§.

⁶⁰ Bácskai 1972: 283.

⁶¹ Az első változat 1281, a nyomtatott végleges változat 1311 nevet tartalmaz. Az első változatnál a nyomtatott fejlécű ívekkel kézzel írva vették fel a választókat május 5–9. között. Ezen a jegyzéken 349 személy új, 910 régi választó volt. 22-en a „választói képességből elmozdítva” lettek, mivel a felülvizsgálat során a cenzus kritériumainak nem feleltek meg teljes körűen. Balázs 1316 választóról ír a nyomtatott változat alapján (Balázs 1971: 182–183. A forrás leléhelye: GyVL Végyes nyomtatványok). Viszonyításképpen: 1828-as összeírásban 2292 családfőt írtak össze

dosabbak, a tanultabbak és a régi privilégiummal bírók közül azok, akik részt akartak venni az új városi tisztikar és képviselőtestület összetételének meghatározásában, szerepelnek benne.

Ezen a névjegyzéken a „külvárosiak” nélküli 41 győri éltanuló szülei közül 10 apát és 3 fiút azonosítottunk, további 2 apát a korábban megnevezettől eltérő foglalkozása miatt csak feltételesen vettünk azonosnak. Ez az arány jóval kevesebb, mint amit akár a polgárkönyv, akár az 1828-as összeírás esetében kaptunk. Ennek három magyarázó okát valószínűsítjük: nem minden választójogosult szerepelhetett a jegyzéken; a census eleve egy szűkebb, vagyonosabb körre korlátozódott; végül a vizsgált időszak első harmadában végzett éltanulók szülei esetében az elhalálózás, elvándorlás és az inaktivitás indokolhatta a hiányzásukat. Az igazi meglepetést azonban a fiúk szereplése okozta: az 1828-ban végzett Grösszing János városi hivatalnokként tűnik fel a névjegyzéken, az 1836-ban végzett Mendel Lambert elemi tanítóként (120 pengő forint lakbérrel), a gimnáziumot ugyancsak 1836-ban befejező Zánthó Lajos pedig „ügyész”-ként (60 pengő forint lakbérrel) volt választó, mindhárman a Belvárosban. A másutt folytatott tanulmányok, de leginkább a forradalom sodró eseményei kellően indokolhatják ezt a csekély részvételi arányt. Felmerül azonban a kérdés: a legjobban tanuló győri gimnazisták közül csak ennyien maradtak városukban? Persze éppen a jó tanulmányi teljesítmény és az ebből következő magas továbbtanulási arány némileg magyarázza is ezt. Az egyházi pályára lépés, amely a püspöki székhely okán elég gyakori volt közöttük, ugyancsak indokolja a távolmaradást, hiszen a 10 papi hivatást választó egykori diák közül csak ketten maradtak, illetve tértek vissza Győrbe, Winterl Antal győri kanonok és Tóth Antal esperes, akik mindketten plébánosként is szolgálták a várost.⁶² A többiek – Nogáll János,⁶³ későbbi váradi nagyprépost kivételével – vidéki plébánosokként szolgáltak.⁶⁴

A szabadságharcban való részvétel tekintetében fontos források lehetnének a győri nemzetőr és honvéd alakulatok személyi állományainak névjegyzékai, ám ezek csak korlátozottan állnak rendelkezésünkre.⁶⁵ Ami pedig rendelkezésünkre áll, azokban alig találunk éltanulóinkra. A városi polgárőrségből 1848 áprilisának végén alakuló nemzetőrség sorai között mindössze három, általunk vizsgált kiváló egykori gimnazistát, Grösszing Jánost, Mendel Lambertet és Zánthó Lajost találtuk meg, valamint rajtuk kívül még két apát is, Vrana Istvánt és Klupák

(Pálffy 1934: 372), 1847-ben az adózók száma 3246 volt (Balázs 1980: 99), az 1848. évi országgyűlési követválasztási névjegyzéken 1806 választó szerepel (Balázs 1971: 190).

⁶² Bedy 1937: 326; Bedy 1938: 481. Winterl életrajzát lásd Mohl 1933: 262–283.

⁶³ Nogáll Jánosról lásd Szinyei 1903: 1072–1077; 'Nogáll János' szócikk.

⁶⁴ Bedy 1937; Pfeiffer 1987: 656.

⁶⁵ MNL OL H 83 Számvevőseni iratok, „A 23-dik Honvéd Zászlóaljnak 1848-ik évi October, November és December hóról szóló Pénztári Számadása” (az utolsó bejegyzett tétel dátuma 1848. december 29.) és a zászlóalj élelmezési jegyzékai 1848. október–november hóra. Itt is köszönöm Hermann Róbertnek, hogy e dokumentumokra felhívta a figyelmem és felhasználásukat lehetővé tette számomra.

Ferdinándot.⁶⁶ Ők öten egyébként a választói névjegyzéken is szerepelnek. A szabadságharcban az éltanulók közül hárman vettek részt jelen ismereteink szerint: Schram Vince, aki 1828-ban fejezte be a gimnáziumot, és adataink szerint 1832-ben az akadémián a 2. bölcséleti tanfolyamot. Ez után közvitéznek állt, 1832-től tizedes, két év múlva őrmester volt a 19. Schwarzenberg gyalogezrednél. Ezrede csatlakozott a honvédsereghez, előbb hadnaggyá, majd főhadnaggyá lépett elő. 1849 januárjától százados volt a IV. (bácskai) hadtestnél és április 13-án hősi halált halt a Titeli fennsík ostroma során Villovánál.⁶⁷ Klupák Károly ugyancsak önkéntesként harcolt a szabadságharcban és meg is sebesült. Ugyancsak önkéntesen, tábori lelkészként csatlakozott a nemzetőrséghez Kukacz János pápateszéri káplán.⁶⁸

NÉHÁNY VÁZLATOS FELSŐBB ISKOLÁZÁSI PÁLYAKÉP

Írásunk befejezéseként bemutatjuk az eddig vizsgált éltanulók jellegzetes eseteit, 10 gimnazistát az 50 közül. Célunk ezzel az, hogy eddig jobbra számszerű elemzésüket némileg életközelivé tegyük. A későbbiekben pedig reméljük, sort keríthetünk iskolázásuk meghatározó körülményeinek felkutatására és összehasonlító elemzésére is. Ilyen elemzéshez első lépésként a gondviselőre, családjára és háztartására információkat nyújtó, többé-kevésbé egységes forrásokat szükséges kiaknáznunk. Erre teszünk a következőkben egy behatárolt kísérletet, ami a későbbiekben több dimenzióban kiterjeszhető.

A hét nemesfiú közül kettőt, Vrana Eduárdot és Zánthó Lajost választottuk ki, akik 1836–1841, illetve 1831–1836 között tanultak a gimnáziumban. Vrana apja, István, nemesként szerepel a gimnáziumi anyakönyvben,⁶⁹ azonban – másik két nemes éltanuló apjához hasonlóan – győri polgár is volt. 1835-ben mint pruzsinai (Trencsén vm.) születésű nemes, Győr város „tiszi ügyvéde”-ként nyert polgárjogot,⁷⁰ de az 1842-es nemesi összeírásban nem szerepel. Vrana István árva nemes diákként végezte korábban a győri jogakadémia négy évfolyamát 1815–1818 között,⁷¹ azaz ő is éltanuló lehetett. Az *Ipar-címtár*ban ugyancsak a győri ügyvédek között találjuk, Belváros, Apáca utca 324. számú lakhellyel, az 1848-as választói összeírásban pedig ügyészként van feltüntetve a Belvárosban.⁷²

⁶⁶ Szávay 1896: 351–360.

⁶⁷ Bona 2000: 37.

⁶⁸ Földesi 2013: 211. Pfeiffer 1987: 656.

⁶⁹ A jogakadémia anyakönyvében azonban már advocatusként is: Juhász 2017: 532.

⁷⁰ Neve előtt azonban nem áll ott a P D rövidítés, azaz *Perillustris Dominus* (nemzetes úr) cím, mint a másik két nemes-polgár apa, Kálóczy Sándor és Zánthó Mihály esetében.

⁷¹ Juhász 2017: 275. Születési helye Pruzsina. Gyámként János fivére van bejegyezve, aki erdőfelügyelő a Roszanyi családnál.

⁷² MNL OL H 12 1848: 2491.

Nem tudjuk pontosan, hány gyermeke volt,⁷³ Eduárd fia került abba az 1836-os vizsgálati kohorszba, amely az éltanulók általunk létrehozott és elemzett „sokasága” közé sorolta.

Vrana Eduárdól röviden annyit lehet elmondani, hogy a 2. humanitás osztályban minden érdemjegyét tekintve eminens, azaz jeles volt. Azonban az összes jeles rendű diák sorrendjében csak 8., így királyi (azaz állami) ösztöndíjat nem élvezett. A jogakadémia anyakönyve szerint az 1843/44-es tanévben iratkozott be az első évi bölseleti kurzusra,⁷⁴ és a képzést – akárcsak apja – ismétlés nélkül, négy év alatt elvégezve, jogász lett. Hogy az 1841 és 1843 ősze közötti két évben mi történt vele, azt egyelőre nem tudjuk. Fiútestvéréről, Lipótról viszont tudunk, ő az 1843/44-es mintaév anyakönyvi metszetében bukkant fel, mint ennek a tanévnek az első osztályában felsőbb tanulmányait megkezdő gimnazista. Lipót ugyancsak éltanuló volt, akárcsak bátyja és apjuk is: a legrövidebb időn belül (ami ekkor már nyolc év volt) eljutott gimnáziumi tanulmányai befejezéséhez, de arról, abszolválta-e az akkorra éppen bevezetett érettségit,⁷⁵ valamint tanult-e tovább, és ha igen, hol, jelenleg nincs adatunk.⁷⁶ A Vrana család férfitagjainak esete az előbbieket alapján a következő mobilitási típusba sorolható: a kismanes sorból kitartó tanulás útján való felemelkedés, és az így elért társadalmi pozíció sikeres reprodukciója.

A másik két nemes-civis apa fiai közül Zánthó (Szántó) Lajos az érdekesebb, aki 1831–1836 között végezte gimnáziumi tanulmányait. Ő és apja a „tanultak” városi tisztségvállalásának, illetve e státus reprodukciójának eseteire lehetnek jó példák. Az apa, Mihály, ugyanis 1817-ben városi tisztí ügyész, 1829-ben városi tanácsnok, 1836-ban városi kapitány lett, továbbá a város megválasztott országgyűlési követeként volt jelen az 1832. és 1844. évi országgyűléseken.⁷⁷ Az éltanulók között Zánthó Lajos származott abból a legmagasabb városi társadalmi körből, amelynek tagjai „képzettségük okán, rokoni kapcsolataik ellenére, a polgárságtól mindinkább elkülönülő bürokratikus hivatalnokréteget alkottak”.⁷⁸

A nemesi származású éltanulók apái között a fent említettekén kívül találunk még egy vármegyei biztost, két uradalmi tisztet, valamint egy nyugalmazott sóhivatali tisztet is. Valamennyi nemesifjú apja a „tanultak” kategóriájába sorolható tehát, ami jelzi a nemesi hivatalviselés nyújtotta többletesélyt az iskolai

⁷³ Ehhez valamilyen szinten rekonstruálni kellene a családot. Jelen esetben azt, hogy Vrana Istvánnak hány feleségtől hány fia, illetőleg hány törvényes fia született.

⁷⁴ Juhász 2017: 532.

⁷⁵ Az új intézmény, a középfokú tanulmányokat „államhitelesen” lezáró az érettségi, csak egyes kiemelt iskolákban került bevezetésre, így a győri gimnazisták a soproni gimnáziumban érettségizhettek. Azonban az iskola 1851. évi érettségi anyakönyve nincsen meg. Németh 2007: 31.

⁷⁶ Arról azonban tudunk, hogy 1859-ben Veszprém megye Megyetörvényszékén hivataltiszt (Nemzeti Kalendárium 1859), 1862-ben pedig törvényszéki iktató (Sürgöny 1862. január 14. 10. szám).

⁷⁷ Szavay 1896: 1. 157–158; Jerfy 1931; Balázs 1980: 124, 137. 1847-ben a városi kapitány évi 450, a tanácsnok 400 ft javadalmazást kapott. Palugyay 1848: 164.

⁷⁸ Bácskai 2002: 139. Jóllehet ez Győr esetében ez éppen nem volt jellemző: Balázs 1980: 119.

pályán, jóllehet a többlet leginkább éppen nem a kiváló tanulók, hanem a gyengébb teljesítményűek eseteiben realizálódhatott.

A nemes éltanuló diákok után nézzük a polgári származásúakat. Valójában ők a főszereplők, ahogy az világos az eddig közölt számarányokból, amelyek a győri polgárság fiainak átlag feletti felsőbb oktatásbeli képviseletét tanúsították. A gimnáziumi anyakönyvben civis státusúként regisztrált apák fiai közül négyet mutatunk be: Csillag Istvánt, Grössing Jánost, valamint Nogáll Jánost és Józsefet.

Csillag István esete és iskolázási pályája tűnik a legegyszerűbbnek, ám lehet, hogy azért, mert kevés információt sikerült találnunk róla. 1823–1828 között végezte tanulmányait, a kezdő és végzős osztályban is kitűnő eredménnyel. Apja, János, 1797-től győri polgár, csizmadia mester a polgárkönyv szerint, az 1828-as összeírásban is polgár, csizmadia mester, aki egész évben dolgozik két legénnyel, házzal és belső telekkel bír, szolgálót is tart. István a gimnázium befejezése után a bölceletet vélhetően Egerben, az érseki joglíceumban végzi el, majd visszatér a győri akadémiára és jogi végzettséget szerez.⁷⁹ Esetében ez a feltehető – és később ellenőrzendő – egri kitérő lehet érdekes: vajon milyen kapcsolati szál tette lehetővé az ottani tanulmányokat? Későbbi pályafutása, egzisztenciája további kutatást igényel.

A következő eset Grössing Jánosé. Tanulmányai (1823–1828) kezdetén apja, János a családfő, aki 1803-ban nyer győri polgárjogot polgárfiként és testületi kereskedőként. A 4. grammatika osztályban azonban már özvegy anyja, Rozália a gondviselője, aki az 1828-as összeírásban Grössing János özvegyeként szerepel két szolgálóval, házzal és belső telekkel, valamint 30 3/12-ed pozsonyi mérőnyi gabonatermessel és két anyatehénnel. Az özvegy a gondviselő a végzős gimnáziumi osztályban, továbbá az akadémiai évfolyamokon is,⁸⁰ pontosabban az akadémiai anyakönyvben feltűnik gyámként Győr városi tanácsa is.⁸¹ Ez akkor válik érdekessé, amikor kiderül, hogy az 1833-ban jogot végzett ifjú 1843-ban a „városi polgár urak” jegyzékén városi árvahivatali segédként, 1847-ben a város árvahivatalának ellenőreként szerepel az *Ipar-címtárban*, majd később ugyanígy a választói összeírásban is. Az ő esete a tősgyökeres polgári származással felsőfokú tanultságot igénylő magasabb városi hivatalba kerülés példája lehet, amelynek feltárására a város levéltárában vélhetően bőven kínálkozik forrás az árvagyerek dokumentumai között.

A Nogáll fivérek esete megint csak rávilágít a teljesskörű, folyamatos anyakönyvi adatbázis hasznosságára. Nogáll Mátyás két fia is bekerült az éltanulók közé: János és József 1831–1836, illetve 1836–1841 közötti tanulmányaikkal éppen váltották egymást a gimnáziumban. Apjuk alapvetően polgárként került az anyakönyvbe, azonban József 1835/36. évi kezdő osztályának anyakönyvi bejegyzése *bedellus Academiae* foglalkozással említi az apát. Ugyanakkor civisként is azonosítottuk a polgárkönyvben, igaz, Nagály néven: 1814-ben nyert győri

⁷⁹ Juhász 2017: 445.

⁸⁰ Segédként 180, ellenőrként 200 ft-os fizetéssel. Palugyay: 1848: 164.

⁸¹ Juhász 2017: 395. Itt anyja neve Rosalia Szoftid.

polgárjogot a Sopron megyéből származó szabómester, akit 1848-ban választóként is ezzel a mesterséggel, de Nogáll néven írtak össze. Az, hogy a szabómesterség és az akadémiai szolga foglalkozása miként volt összeilleszthető, némileg rejtélyes, főként, ha azt is nézzük, hogy az 1828-as összeírásban polgárként és nagykereskedőként (*tabacae distractor*) szerepel Lenhardi Ferenc házában. Mindenesetre a szabómesternek négy olyan fiáról tudunk, akiket a gimnáziumban taníttatott, ugyanis a fent említett János és József mellett a náluk idősebb Károly és a László is ott részesült képzésben.

A négy Nogáll fivér közül kettőnek jól ismert a későbbi pályája:⁸² Károly és János egyaránt püspöki székbe emelkedtek. Károly a győri akadémián tanulta a bölcseletet, majd a szemináriumban végzett egy évfolyam után a pesti egyetem hittudományi karán hallgatott teológiát, de 1840-ben az 5. évfolyamra visszatért Győrbe; megtaláljuk – valószínűleg mint honoráciort – az 1842-es nemesi összeírásban is. János Nagyszombatban végezte a bölcseleti kurzusokat, a teológiát a pesti egyetem hittudományi karán hallgatta. Károly tehát visszatért szülővárosába, itt lett a kisszeminárium igazgatója, a hittudományi főiskola tanára, 1864-ben kanonok. János pályája a fővárosban folytatódott, itt fejtette ki lelkiségfejlesztő tevékenységét. A másik két fiú közül Józsefről tudjuk, hogy az akadémián tanult tovább, és miközben a selmecbányai bölcseleti képzésen is megfordult, végül 1846-ban végzett jogász lett. László, aki – ha olyan jól tanult, mint fivérei – 1830-ban végezhetette a gimnáziumot, és jelenleg csak annyit tudunk róla, hogy honvédként a győri 23. zászlóaljban szolgált és a későbbiekben hadnagy lett.⁸³ A Nogáll család felsőbb iskolázásának átfogó, az összes fiúra kiterjedő feltárása és elemzése igen érdekes eredményeket ígér.

A polgár apák esetében is, akárcsak nemes szülőtérsaiknál, felmerül iskolázottságuk kérdése. De míg a „tanult” apáknál ez bátran valószínűsíthető a foglalkozási iskolázottsági követelmények alapján, a nem tisztségviselő polgárok esetében erre csak a folyamatos, több generációt is átfogó anyakönyvi adatbázis lehet a megoldás, miután nem áll rendelkezésre semmilyen olyan biztos jellemző, amely mint kritérium bizonyítaná a gimnáziumi tanulmányaikat.

Jóllehet arányuk a polgároké és a nemeseké között volt, a közrendű városlakók fiainak tanulás útján történő érvényesülésére egy esetet mutatunk be. Ez a pálya a győrszigeti Vinterl (Winterl) Antal későbbi győri kanonoké. 1827–1832 között végzi tanulmányait a bencések győri gimnáziumában, apja Mihály, akinek rendi státusához *ignobilis*, azaz nemtelen került a gimnáziumi anyakönyvbe, mind a kezdő, mind a végzős osztályban. Utóbbiban színjeles tanuló, a jelesek között a második. Továbbtanulva a bölcseletet helyben végzi, az akadémia anyakönyvéből aztán az is kiderül, hogy apja festő (*pictor*). Az 1828-as összeírásban házas zselléreként egy házzal szerepel és foglalkozása itt is festő. Az első teológiai évfolyamot 1834-ben a püspöki szemináriumban hallgatja, majd a bécsi egyetem

⁸² 'Nogáll Károly' szócikk; Szinnyei 1903: 1072–1077.

⁸³ MNL OL H 83, előbb a 3. században „Közvitéz”, majd 1848. december 22-én hadnagyként szerepel. Lásd továbbá Bona 2000: 9.

teológiai karán folytatja tanulmányait⁸⁴ és 1836–1839 között a Pazmaneum hallgatója lesz.⁸⁵ Bár, mint látjuk, nem nemesi származású, ő is szerepel az 1842-es nemesi összeírásban, minden bizonnyal lelkészi státusa miatt. Későbbi pályája során a győri székeskáptalan tagja, kanonok lesz.⁸⁶

Végül három árva diák kerül említésre: Keimel Elek (1831–1836), Angster József (1841–1846) és Stettner András (1841–1846). Alighanem ők azok, akiknek a legnagyobb erőfeszítést kellett tenniük ahhoz, hogy az általunk kiválasztott kiváló diákok közé kerüljenek – jóllehet az is igaz talán, hogy a tanulás esetükben bírt a legnagyobb téttel. Angster és Stettner kezdettől árvadíjas (*Stipendium Orphanum*), Angster gondviselője özvegy anyja, Stettnernél belépésekor árva megjelölés szerepel, később pedig gondnoka került bejegyzésre. Az éltanulók között egyébként még két olyan fiú volt (Kalmer Mihály Révfaluról és Zachár András), aki már apa nélkül, özvegy anyja gondoskodásával kezdte meg a gimnáziumi tanulmányait. Keimel Elek gondviselőjeként ugyancsak kezdettől gyámja, Keimel József volt bejegyezve. Figyelemre méltó, hogy míg a 1827/28. tanév 2. félévében két árvadíjas diákot, addig az 1843/44. tanévben hét ilyennel rendelkező tanulót találunk az értesítőkből, illetve az anyakönyvben. Elképzelhető, hogy ez a különbség esetlegesen állt elő, de az árvák ösztöndíjának tényleges alakulását mindenképpen érdemes lenne módszeresen vizsgálni, fontos lenne tudni, hogy az állam, az egyház és a város milyen mértékben és feltételekkel vállalt részt tanulásuk támogatásában.

Keimel (Kheimel) Elek 1830-ban kezdte a gimnáziumot, gyámja az alighanem vele rokonságban álló Keimel József, akit polgárként jegyezték be a matriculába. A polgárkönyv szerint Keimel József 1806-ban kapott győri polgárjogot, mint polgár fia, gazdálkodásra, őt bizonnyal azonosíthatjuk a gyámmal. Az árva Keimel a gimnázium után, ahol a végzős osztályban mind a tanulmányi átlagosztályzata, mind a magyar érdemjegye jeles volt, az akadémián végzi a bölcseletet, majd a szemináriumban 1839-ben kezdi meg teológiai tanulmányait, amit 1843-ban fejez be, majd megkezdí egyházi pályáját Halászi plébánosaként.⁸⁷ Gyámjának személye az akadémiai anyakönyv tanúsága szerint nem változik, ebben azonban nem civisként, hanem mézárosként (*lanio*) regisztrálták. Innen tudjuk anyja nevét is: Catharina Fischer.⁸⁸

A másik két árva diák egy osztályba járt, azonos iskolai pályán mozgott. Angster Józsefet özvegy anyja, Aloysia nevelte és taníttatta, a gimnázium elvégzése utáni tevékenységéről jelenleg nem tudunk semmit. Angster József nevű személy korábban töltött be jelentős szerepet a város életében: 1803-ban tanácsnok, 1816–1819 között városkapitány volt.⁸⁹ Nem tudjuk azonban, hogy ő volt-e az

⁸⁴ Szögi 2013: 188. Apja foglalkozása itt: Mahler.

⁸⁵ Fazekas 2003: 369.

⁸⁶ Szávay 1896: 198.

⁸⁷ Bedy 1937: 327.

⁸⁸ Juhász 2017: 462.

⁸⁹ Szávay 1896: 1. 189.

apa, a polgárkönyvben három ilyen nevű polgár is található. Stettner (Staedtner) Andrásról sincs sokkal több információnk. Gyámja a végzős osztályban Haden Mihály, nemtelen személy, Stettner átlagjegye ekkor jeles (ő volt a második jeles az osztályban), a magyar érdemjegye ugyancsak jeles volt. Ő is az akadémián folytatta a tanulást és elvégezte a két bölcseleti évfolyamot. Ekkor gyámjaként csak Mihály van megnevezve, aki sáfár volt.⁹⁰

* * *

Megállapítottuk, hogy a győri polgárság a többi városi társadalmi csoportnál jobban használta ki a helyben rendelkezésére álló felsőbb oktatási-képzési lehetőségeket, ezzel a gimnázium jelentős mértékben határozta meg mind a hagyományos, mind a kialakuló modern értelmiség társadalmi-kulturális bázisát. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban felvetődik az a kérdés is, vajon ez a fokozott aktivitás nem jelenti-e a gimnázium egyféle kisajátítását is a városi társadalom alig 6%-át képviselő elit részéről.

Azt is megállapítottuk, hogy a győri polgárság ezen iskolázási aktivitása során jelentős erőfeszítéseket tett és áldozatokat hozott, amire a nagy számban tanuló testvér, valamint az ugyancsak számos félárva, illetve tanulmányai során apját elvesztő diák ennek ellenére sikeres iskolai pályafutása utal.

A részletesebben vizsgált éltanulók szinte mind továbbtanulnak, döntően a helybeli jogakadémián, illetve püspöki szemináriumban, de jelentős részben nem maradnak helyben, mivel az egyházi pályák, uradalmi tisztviselők stb. regionálisan szerveződő hivatási-foglalkozási rendszerébe helyezkednek bele, néhányuk a városi igazgatás értelmiségi pozícióját foglalja el. Az éltanulók több mint felének későbbi pályájáról mindazonáltal jelenleg nincs információnk. Ezúttal nem vizsgáltuk részletesebben a kevesebb osztályt, valamint az osztályokat vagy akár a gimnázium egészét hosszabb tanulmányi idő alatt elvégző diákokat, pedig kézenfekvő, hogy a tapasztalt magas helyi polgári iskolázási arány hatása vagy eredménye az ő esetükben érvényesülhetett helyben, elsősorban a városi igazgatásban, de a „polgári kereset” szakszerűbb gyakorlatának kialakítása terén is.

Módszertani szempontból az tekintjük e vizsgálatunk legjelentősebb eredményének, hogy a szülőknek a gimnáziumi anyakönyvben rögzített társadalmi helyzetét külső forrásokból, különféle összeírások hasznosításával azonosítani, ellenőrizni, pontosítani tudtuk. További eredményeket ígér a városi adójegyzékek bevonása ebbe az elemző munkába, jelentősen megnövelheti annak hatékonyságát, különösen a vagyoni-jövedelmi viszonyok feltárása terén.

⁹⁰ Juhász 2017: 559.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

H 12 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár (1848–1849), Belügyminisztérium (1848–1849), Közösen kezelt általános iratok (1848–1849).

H 83 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár (1848–1849), Hadügyminisztérium (1848–1849), Számvevőség (1848–1849).

N 26 Regnikoláris levéltár (1222–2011), Archivum palatine (1554–1848), 1827. VII. tc. alapján elrendelt összeírás (1827–1835) Civitates, Comitatus Jaurinensis.

Győr Megyei Jogú Város Levéltára (GyVL)

IV. 1056 Győr szabad királyi város tanácsának iratai 1743–1848.

Vegyes nyomtatványok.

A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium irattára

A gimnázium 1822/23–1845/46. közötti tanéveinek anyakönyvei.

Morvai Gyula 2009: *Győri polgárkönyv II. 1743–1848 (1850–1859)*. Győr. (Digitális dokumentum) Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

Pákay Arnold é. n.: *A szombathelyi gimnázium és líceum története a növendékek névsorával*. (Kézirat) Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár 1417.

Nemzeti Kalendárium 1859. 45. évfolyam

Sürgöny, 1862. január 14. 10. szám

Fényes Elek 1847: *Magyarország leírása*. 2. kötet. Pest.

Fiáth Ferenc 1878: *Életem és élményeim*. 1. kötet. Budapest.

Ipar-címtár. Törvényhatóságok, tisztviselők, ügyvédek, gyárosok, kereskedők 's minden mű-iparosok használatára alkalmas kalendáriummal 1847. közönséges évre. Szerkesztik 's kiadják Szalkay Gergely és Németh János. [Pest, 1846.]

Palugyay Imre, ifj 1848: *Megyerendszer hajdan és most. Törvény-történet oklevelek s egyéb rokonkútfolk után. Negyedik kötet. Megye statistika. Dunán inneni s Dunán túli megyék, és szabad kerületek*. Pest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Acsay Ferenc 1901: A győri kath. főgimnázium története. III. rész, a bencés korszak 1802–1900. In: *Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek Rend győri főgimnáziumáról az 1900/01. isk. évben*. Győr, 324–526.

Bácskai Vera 1972: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban a választók és megválasztottak összetétele alapján. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19. 283–325.

- Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest.
- Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.
- Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 15–37.
- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piacörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.
- Balázs Péter 1960: Győr társadalmi a polgári forradalom előtt. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 113–150.
- Balázs Péter 1964: Győr a feudalizmus végén. *Arrabona* (6.) 1–2. 291–303.
- Balázs Péter 1971: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 175–203.
- Balázs Péter 1980: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Budapest.
- Bedy Vince 1937: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr.
- Bedy Vince 1938: *A győri székeskáptalan története*. Győr.
- Bona Gábor 2000: Az 1848/49-es honvédsereg győri születésű tisztjei. *Győri Tanulmányok* (22.) 5–64.
- Bottló Béla 1957: Az 1828. évi országos összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 242–272.
- Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei”. *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony.
- Csizmadia Andor 1963: *A magyar választási rendszer 1848–49-ben*. Budapest.
- Degré Alajos 1973: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* (8.) 121–140.
- Dominkovits Péter 1991: Hivatalvezető nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában 1816–1848. *Levéltári Szemle* (41.) 1. 3–18.
- Dominkovits Péter 1995: Marginális helyzetben. Jobbágytelken ülő nemesek Győr megyében a XIX. század első felében. *Arrabona* (34.) 159–197.
- Durovics Alex – Keresztes Veronika 2018: *A pozsonyi evangélikus líceum felsőfokú hallgatói 1714–1851*. Budapest.
- Eperjessy Géza 1988: *A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon*. Budapest.
- Fazekas István 2003: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*. Budapest.
- Földesi Ferenc 2013: *Az alkotmány védbástyái. Az 1860–61. évi Veszprém vármegyei alkotmányos mozgalomról*. (Veszprémi Szemle könyvek 6.) Veszprém.
- Hudi József 2006: Táblabírák a reformkori vármegyei közéletben. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 39–75.
- Jerfy Géza 1931: Győr város utolsó országgyűlési követe a pozsonyi diétán. Hergeszell Ferenc. *Győri Szemle* (2.) 9–10. 247–317.
- Juhász Erika Ibolya 2017: *A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1719–1852*. Budapest.

- Komoróczy György 1974: *A reformkori Debrecen*. Debrecen.
- Kósa János 1937: *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig*. Budapest.
- Kovács I. Gábor 2011: A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában. In: Kovács I. Gábor: *Élitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, 199–208.
- M. Novák Veronika 2007: *A pozsonyi jogakadémia hallgatósága 1777–1849*. Budapest.
- Makkai László 1961: A magyar városfejlődés történetének vázlata. In: Borsos József (szerk.): *Vidéki városaink*. Budapest, 25–75.
- Mészáros Andor – Szögi László – Varga Júlia 2014: *Magyarországi diákok Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémiáin 1789–1919*. Budapest.
- Mohl Adolf: *Győregyházmegyei jeles papok*. Győr 1933. 262–283.
- Molnár András 2003: *A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1830*. Budapest.
- Nagy Lajos 1975: *Budapest története 1790–1848*. Budapest.
- Németh Ildikó 2007: *Sopron város és vármegye tanintézeteinek iratai Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában 1707–1945 (1950)*. Repertórium. Sopron.
- 'Nogál János' szócikk. In: *Győri életrajzi lexikon*. Szerk. Grábics Frigyes – Horváth Sándor Domonkos – Kucska Ferenc. 2. átdolg. kiad. Győr, 2003. 239.
- 'Nogál Károly' szócikk. In: *Győri életrajzi lexikon*. Szerk. Grábics Frigyes – Horváth Sándor Domonkos – Kucska Ferenc. 2. átdolg. kiad. Győr, 2003. 239–240.
- Pálfy Ilona 1934: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában. *Magyar Statisztikai Szemle* (12.) 5. 367–376.
- Pálfy Ilona, H. 1935: Győr város iparosai, kereskedői és mezőgazdasága 1828-ban. *Győri Szemle* (6.) 120–132.
- Pfeiffer János 1987: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München.
- Reiszig Ede 1908: Győr vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu (szerk.): *Győr vármegye*. Budapest, 420–450.
- Ruzsás Lajos 1964: *Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII. és XIX. században*. 2. rész. (MTA Dunántúli Tudományos Intézet: Értekezések 1963.) Budapest.
- Sasfi Csaba 1998: Tandíj; elitképzés vagy közoktatás. *Századvég* (9). Nyár. 133–157.
- Sasfi Csaba 2013: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 4.) Budapest.
- Sasfi Csaba 2016: Egy sokoldalúan hasznosítható forrástípus: az összeírások. *MNL OL Online* https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/egy_sokoldaluan_hasznosithato_forrastipus_az_osszeirasok – utolsó letöltés: 2021. január 26.
- Sasfi Csaba 2017: Társadalomtörténeti forráskataszter: összeírások az MNL-ben a modern magyar társadalom kialakulása korából (1715–1867). *Levéltári Közlemények* (88.) 1–2. 450–452.
- Szávay Gyula 1896: *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével*. Győr.
- Szinnyei József 1903: *Magyar írók élete és munkái*. 9. kötet. Budapest, 1072–1077.
- Szögi László 2013: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848*. Budapest.
- Tagányi Károly 1896: Az 1828. évi országos összeírás végleges eredményei. II. Városok. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* (3.) 206–213.

- Thirring Gusztáv 1938: *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest.
- Tóth Árpád 2006: Polgárfelvételi stratégiák és a polgári cím vonzereje Pozsonyban a 19. század első felében. *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv* (1.) 241–268.
- Ugrai János 2020: Iskolai sikerek és társadalmi emelkedés. A sárospataki példa a 19. század első felében. *Századok* (154.) 53–80.
- Vörös Károly 1955: Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt. (Adalék reformkori általános műveltségünk történetéhez). *Magyar Könyvszemle* (71.) 72–87.